

Ärra panne pahhaks, armas söbber!

Jüri Valge

keelehooldekeskuse koordineerija

Eestimaa suvi oli sündmusi täis. Erandiks polnud ka Võru- ja Setumaa. Viimane tavapärasest enamgi, sest lisaks väiksematele ettevõtmistele ja kuningriigi päevale suurendas Obinitsa soome-ugri kultuuripealin-naks olek huvi tolle kandi vastu veelgi. Koos sündmuste eneste arvuga kasvas ka nende kajastuste hulk. Üks selline, Rein Veidemanni „Vaate-mänguline Obinitsa saaga” (PM, 6. juuli 2015) järgnevat kirjutama ärgitaski. Kirjandusnimese ning tema loo toimetaja keeleteadmatus ei vääriski vahest käsitlemist, kui probleem poleks laiem, kohati piinlikkust tekitav.

Mainitud näitemänguarvustuses leidus nimelt järgmine lausejupp: „Obinitsa saaga on läbinisti seto kiilin ning kui seda kõnõldasse kiiresti ja kirglikult, ...”. Kui *seto* (kuulub õigekeelsussõnaraamatu järgi *setu* kõrval ka kirjakeelde) välja arvata, siis esineb selles kaks murdelist sõnavormi, millest üks kindlasti vale ning teine vaieldav. Pole olemas ametlikult kinnitatud täpseid norme, kuidas *setu* (ka Võru) sõnu tavatekstis kirja peaks panema, üldised põhimõtted kehtivad siin aga samuti nagu eesti kirjakeeleski ning murdekeelsetes trükistes püüeldaksegi võimaluste piires ühtluse poole.

kõnõldasse on selles suhtes kergem lugu, et murdelisi tegusõnu põi-mitakse kirjakeelsesse teksti suhteliselt harva. Täheanduses *kõneldakse* soovitatavad eelmainitule lähedast *sõ-lõpulist* sõnavormi kasutada küll uue võru kirjakeele tegijad, tavapärasem tundub siiski *kõnõldass*.

Tõsisem on olukord väljendiga „seto kiilin”. Nii sellepärast, et nimi-sõnu kasutatakse sagedamini, kui ka seetõttu, et murdelised nimisõnad jõuavad vahel kõrge ametliku staatusega tekstidessegi (näiteks riiklike kultuuriprogrammide eelnõudesse). Väga hea tahtmise juures võib väl-jendit *seto kiilin* mõista mitmuslikuna (*setu keeltes*). Mis tähendab, et on

olemas koguni mitu setu keelt. Nonsenss – ning seda polnud mainitud kirjatüki autor ka kindlasti mõelnud.

Ainsuslikku sisu väljendama pandud *kiilin* aga on kahtlemata viga ning nii pole ükski setu ega võruke kunagi rääkinud. Nimelt on niisugustes ülipikka *e-d*, *o-d* ja *ö-d* sisaldavates kirjakeele sõnades, nagu nt *kool*, *toon*, *tool*, *loom*, *keel*, *meel*, *seen*, *veer*, *köök*, *söök* *o*, *e* ja *ö* asemel murdes vastavalt *u*, *i* ja *ü*: seega *kuul*, *tuun*, *tuul*, *luum*, *kiil*, *miil*, *siin*, *viir*, *küük*, *süük*. Samuti teistes käänetes, kus täishäälik nimetavaga sarnaselt ülipikk: 5 *kuuli*, (läksin) *kuuli*, (palju) *kiili*, (jäi) *miilde*, (tõi) *küüki*, (häid) *süüke*. Omastavas käändes – ja teistes omastavalise tüvega vormides –, kus täishäälik nimetavast lühem, on kirjakeelega sarnased *o*, *e* ja *ö* tagasi: *kooli*, *tooni*, *tooli*, *looma*, *keele*, *meele*, *seene*, *veere*, *köögi*, *söögi*. Seega on setumurdelise näidendi kohta õige öelda, et seda mängiti *seto keelen*.

Kirjeldatud muudatused kehtivad ka tegusõnade puhul, nt kirjakeelsete *proovima*, *proovida*, *proovin* ja *keelama*, *keelata*, *keelan* murdevasted on *pruuvma*, *pruuviq*, (*ma*) *proovi* ja *kiildmä*, *keeldäq* või *kiildäq*, (*ma*) *keelä*.

Ega neid murdesõnu ju tegelikult kirjakeelsetesse tekstidesse palju satu. Teine asi on, kui 1870. aastatel otsustavalt taandunud vanas kirjaviisis Forseliuse reeglite järgi kirja pandud teksti tänapäevasel kombel lugema hakata. Seda tehakse soliidsetel avalikel üritustelgi, ka raadios ja televisioonis suhteliselt sageli – kui on soov mõnda rahvusliku kultuuri tekkeajal väljendatud mõtet originaalkujul ette kanda. Tulemus on eesmärgile vastupidine: oma erudeerituse asemel demonstreeritakse asjatundmatust. Kuulamispäinlikkusele lisaks võib ka mõte kaotsi minna või muutuda.

Muidugi on eesti keel viimase 100–150 aasta jooksul muutunud, nagu on arenenud ja areneb pidevalt nüüdki. On tulnud uusi sõnu, mõne vormi staatust (ametlik, kõnekeelne) on muudetud, sõnade stiiliväärtus ning tähenduski on võinud omandada algsest erinevaid jooni. Hääduse põhiseisukohad on aga jäänud samaks: *kool* on kool tänapäeval ja oli poolteist sajandit tagasi, *koli* on ja oli koli; *mure* tähendas kurbust siis ja tähendab nüüd, *murre* oli ja on dialekt. Üleminek uuele, hääduspärasele kirjaviisile tähendas aga seda, et põhijoontes säilinud häälikupikkusi hakati kirjas väljendama hoopis erineval viisil.

Põhilised lühireglid (vt ka Martin Ehala, *Keel ja ühiskond*, lk 84) vanas kirjaviisis teksti lugemiseks – üldjuhul tuleb seda lugeda nagu

tänapäevast – on järgmised (erinevalt tuleb lugeda vaid paari järgnevalt kirjeldatavat juhtu):

- * kahe tähega kirjutatud kaashäälik tänapäeval I-vältelistes sõnades tähistas talle eelnevat lühikest täishäälikut, mitte ei väljendanud kaashääliku enda pikkust: *ärra* – loe *ära*, *panne* – *pane*, *sõbber* – *sõber*, *surre* – *sure*; samal ajal märkisid kaks tähte ka pikka kaashäälikut nagu tänapäevalgi: *sinna* – *sinna*; *kannad* – *kannad*;
- * ühe tähega kirjutatud kaashääliku ees olev ühe tähega kirjutatud täishäälik tuleb lugeda pikaks: *sure* – loe *suure*, *rõmus* – *rõõmus* (õ tuli Masingu õhutusel kasutusele alles 1820ndatel), *jures* – *juures* (samamoodi pikalt tuleb muidugi lugeda kahe tähega kirjutatud täishäälikud, *jooksiwad*, *siitsadik* – *siitsaadik*).

Järgmisel aastal tähistame Põltsamaa meeste Peter Ernst Wilde ja August Wilhelm Hupeli ajakirja „Lühhike õppetud ...” ilmuma hakkamise 250. aastapäeva. Sellest algas eestikeelne ajakirjandus (kuna ajakirja esimesed numbrid tõlgiti ka läti keelde, siis loetakse sellest samuti lätikeelse ajakirjanduse algust). Vähemasti selle on need mehed ära teeninud, et juhul, kui nende loomingut ümmarguse tähtpäeva puhul suuliselt tsiteeritama peaks, seda nii tehtaks, nagu nemad ise veerand aastatuhandet tagasi teinud oleksid: „Ärra panne immeks, et ma sind ommaks Sõbraks hüan, sest et ma küll tean, et minna ep olle nenda kui sinna pärris-orjaks waid pri Innimesseks sündinud, ...” – loe *Ära pane imeks, et ma sind omaks sõbraks hüüan, sest et ma küll tean, et mina ep ole nenda kui sina pärisorjaks, waid prii-inimeseks sündinud,*